

CUMHURİYET İLKESİ

Cumhuriyet İlkesi: Türk Devrimi'nin Başlıca Nesnesi¹

Tolga Şirin²

Giriş

Cumhuriyet her şeyden önce anayasal bir ilkedir. Ulusal hukukun en üstün belgesi olan Anayasa'nın "Devletin şekli" başlıklı 1'inci maddesi bu ilkeyi sade bir dille düzenlemiştir:

"Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir".

Bu çalışmada bu madde ele alınacaktır. Yani bir bakıma Anayasa'nın 1'nci maddesine dönük bir serh yazılacaktır. Madde, üzerinde durulmayı bekleyen üç öge içermektedir: Madde başlığı, devletin adlandırılma biçimi ve son olarak cumhuriyet kavramının kendisi.

I.) Cumhuriyet Bir "Devlet Şekli" Midir?

Anayasa'nın 1'nci maddesinin başlığına göre Cumhuriyet bir "devlet şekli"dir. Fakat bu nitelemenin yerindeliği kuşkuludur. Öğretide Cumhuriyet, "rejim", "hükümet şekli", "yönetim biçimi" gibi isimler alabilmektedir (Duygun, 2017). Yargı pratiğinde de Cumhuriyet için "devlet sistemi" gibi sıra dışı nitelemelerle karşılaşabilmektedir.³ Bu noktada terminolojik netlik yoktur.

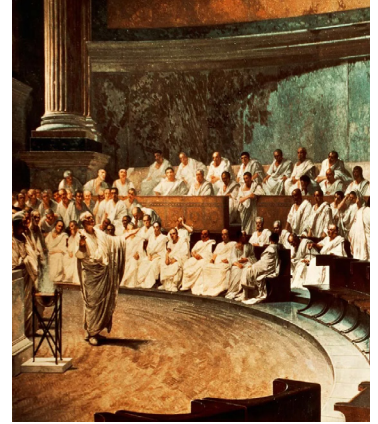
Şekil veya biçim, Türkçe Sözlük'e

göre "bir nesnenin dış çizgileri bakımından niteliği, dıştan görünüşü" anlamına gelir. Böyle bakınca, "devlet şekli" dendiğinde devletin dışarıdan nasıl görüldüğünü anlamak gerekir. Fakat devlet, soyut bir varlık olduğu ve somut bir görünüm taşımadığı için, bu niteleme bir ölçüde havada kalmaktadır. Dolayısıyla burada "devletin şekli" ifadesi, "devlet" dendiğinde algılanan şeyin zihinlerdeki yansımalarını anlatıyor olsa gerekir.

Öğretide bazı yazarlar göre "devletin şekli" kavramı; devletin, sınırları belli, dolayısıyla belli bir dış çepenin içinde kalan alanı imleyen ülke üzerinde nasıl örgütlendiğiyle ilgili bir kavramdır. Buna göre devletin şekli, iktidarın tekil biçimde teşkilatlandığı "üniter" ve çoğul biçimde örgütlendiği "federal" ve bunların arasında kalan "bölgesel" niteliklerini ifade eder (Kaboğlu, 2021). Gerçekten de bu tasnif, devletin, bir ülkede kendini ne "şekil"de örgütlediğini yansıttığına göre ikna edici görünmektedir. Böyle bakıldığında Cumhuriyet, devletin biçiminden ziyade yönetime dönük bir kavram olarak algılanmalıdır. Bu nedenle cumhuriyet aslında (bir siyasi topluluğun kurumsal yapısı ve toplumda iktidarın kullanılmasının nasıl organize edildiğini imlediği denli) "yönetim biçimi" sayılmalıdır.

Fakat bu yaklaşım eski değildir ve yaygın olarak kabul görmemektedir. Geleneksel olarak yazarlar, "devletin şekli" ifadesine anlam

vermek için devletin "egemenlik" ögesine odaklanmakta ve bu terimi egemenliğin sahiplik biçimine dönük tasnifleri anlattığını düşünmektedir. Bu bakış açısına göre devletin şekilleri, egemenliğin tek bir kişinin elinde toplandığı "monarşi", belli bir grupta olduğu "aristokrasi" ve halkta bulunduğu "politea" olarak tasniflenecektir. Bu antiklerin yaptığı bir tasniftir. Söz konusu tasnifte bu sayılanların bir de sırasıyla "tiranlık", "oligarşi" ve "demokrasi" biçiminde kötü

versiyonları vardır. Dikkat edilirse anılan ayırmada baskın soru "kim" olmaktadır. Bu "kim" sorusu, özellikle aristokrasinin tasfiye edilmesi, iyi ve kötünün ayırmadan çıkarılmasından sonra, devleti yönetecek olan kişinin oraya "nasıl" geldiğiyle sorusuyla buluşmuş ve buna göre devleti yönetenin o makama irsiyet yoluyla mı yoksa başka bir yolla mı geldiğine göre yapılan "monarşi" ve "cumhuriyet" ayrımı yaygınlaşmıştır. Bugün anayasada karşılık

1 Bu çalışma "Türkiye bir Cumhuriyet mi?" (Gazete Duvar, 23 Şubat 2020) ve "Cumhuriyet'i İlan Edenler 'Saray Rejimi' İçin Ne Demişti?" (T24, 29 Ekim 2022) isimli metinlerden de yararlanılarak kaleme alınmıştır.

2 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Öğretim Üyesi

3 AYM, E. 1973/19, 1975/87, 15/04/1975; AYM, E. 1970/1, K. 1970/31.

bulduğu gibi pek çokları “devletin şekli” dediğinde bu kategoriye anlamaktadır. Yani Cumhuriyet, bizce bir “yönetim biçimi” olmasına rağmen, öğretilerde ve Anayasa’da “devletin şekli” sayılmaktadır.

II.) Devlet’in Adı: “Türkiye Cumhuriyeti”, “Türkiye Devleti”, “Türk Devleti”?

Modern devletler, kural olarak, üzerinde örgütlendikleri ülkenin ismiyle birlikte adlandırılırlar. Almanya, Fransa, Suriye veya Libya sözcükleri konuşma dilinde bağlamına göre bazen bir ülkeyi, bazen bir devleti ifade eder. Tıpkı bunun gibi Türkiye de Anayasa’nın yürürlükte olduğu ülkenin adıdır.⁴ Türkiye ifadesi, Anayasa’nın 1’inci maddesinde devletin de adı olarak nitelendirilmiştir. Bu maddede ve devletin niteliklerini düzenleyen 3’üncü maddede devletin adı “Türkiye Devleti” biçiminde söylenmiştir. Fakat Anayasa’nın başka yerlerinde⁵ “Türk Devleti” diğer başka yerlerinde (Başlangıç, md. 2, 90, 103, 104, 174, 177, geçici md. 1) “Türkiye Cumhuriyeti” ifadeleri de yer alır.

Şu hâlde; anayasal yönden, Devlet’in adına dair “Türk Devleti”, “Türkiye Devleti” ve “Türkiye Cumhuriyeti” biçiminde üç farklı ifade vardır. Bunlara biraz daha yakından bakalım.

II.A) “Türkiye Devleti”

Bu üçlüden “Türkiye” ifadesinin, şu anda Devlet’in örgütlendiği yeri imlemesi çok eski zamanlara dayanır. Örneğin XI. yüzyılda yaşayan Bizanslı tarihçi Skilitzes’in veya XII. yüzyılda yaşayan ve haçlı

seferlerinin tarihini yazan Gauillaume de Try’in bu bölgeyi “Turchia” diye adlandırdığını biliyoruz (Turan, 2020, s. 11). İtalyan seyyah Marco Polo’nun 1254’te kaleme aldığı *Se-yahatname*’de (2019) bu coğrafya “Türkmen diyarı” (s. 50) olarak tasvir edilir. Benzer biçimde Fransız dilinde daha XVI. yüzyılda Türklerin Anadolu’da yaşadıkları bölge “la terre de Turquie” diye adlandırılmıştır (Özbaran, 2004, s. 73). Uzun yıllar kullanılan bu kavram, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış sürecinde iyice benimsenmiş, modern metinlerde Osmanlı ülkesini ifade etmek için sıklıkla kullanılmıştır. Anayasa hukuku literatüründen bir örnek vermek gerekirse, bir Jön Türk olan Tunalı Hilmi Bey’in 1902 yılında Fransa’da yayımladığı anayasa hukuku çalışmasının (Tounali, 1902) adı “Türkiye’de Halk Hâkimiyetinin Düzenlenmesi Hakkında Bir Proje”dir. Bu ve benzeri çok sayıda örnek, yeni devlet kurulmadan önce de ülkeye ve hatta devlete “Türkiye” denebildiğini göstermektedir.

Ülkelerin adı her zaman için devletin adı olmaz. Sovyetler Birliği veya Yukarı Volta’da kurulan Burkina Faso bu tür ayrıksı durumlara örnek sayılabilir.⁶ Fakat yaygın kabul, bir ülkenin geleneksel adının o ülke üzerinde kurulan devlete de verilmesidir. Türkiye açısından da durum bu olmuştur.

Bu adlandırma, devletin nasıl bir yönetime tabi olduğuna bakmaksızın öz adını yansıtır görünmektedir. Monarşi, Cumhuriyet veya diğer başka bir yönetim biçimine tabi olsa da Türkiye ülkesindeki devletin ismi Türkiye Devleti’dir.

II.B) “Türk Devleti”

Devlet’in “Türk devleti” olarak nitelendirilmesi -yaygın kullanılmakla birlikte- anayasa hukuku literatüründe tartışma yaratmıştır. Örneğin Bülent Tanör’e göre “ulusal kurtuluş savaşı (...) Türk olan ve olmayan unsurların anti-empyralist birliğini temsil ediyordu. [Türkiye Devleti] ibaresi, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasal coğrafya (Misak-ı Milli sınırları) içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan devleti, bütün kucaklayıcılığıyla ifade ediyordu” (Tanör, 1995, s. 211). Buna karşılık Kemal Gözler’e göre ise Cumhuriyet dönemi anayasalarında her iki kavrama da yer verilmiştir ve bu kavramlar arasında bir fark yoktur. Hatta ona göre “bu ifadeler arasında farklılık yaratan yorumlar, belirli bir etnik ideolojiden esinlenen zorlama yorumlardır” (Gözler, 2021, s. 76).

Acaba hangi yaklaşım doğrudur?

Öncelikle şunu kaydetmek gerekir: “Türk devleti” ve “Türkiye devleti” biçimindeki ikilik, sadece ve ilk kez 1982 Anayasası’nda ortaya çıkmış değildir. Örneğin 1924 Anayasası’nda Devlet’in nitelikleri, başkenti ve resmî dil düzenlenirken (md. 1 ve 2) “Türkiye devleti” ifadesi geçerken, Cumhurbaşkanının yemin metninde (md. 38) “Türk Devleti” ifadesi kullanılmıştır. Anayasa’da Cumhurbaşkanının siyasal temsilci atamasından bahsedilirken (md. 37) ise “Türkiye Cumhuriyeti” ifadesi kullanılmıştır.

1961 Anayasası’nda da Cumhuriyet ilkesi, bütünlük, resmî dil ve

4 Anayasa’nın Başlangıç kısmında bu ülke “Türk vatani” diye de tanımlanmaktadır.

5 Bkz. Başlangıç ve md. 66.

6 Anayasalarda devletler, dinsel (İran İslam Cumhuriyeti), etnik (Suriye Arap Cumhuriyeti), ideolojik (Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti), devlet biçimi (Nijerya Federal Cumhuriyeti veya Rusya Federasyonu), yönetim biçimi (Belçika Krallığı veya Monako Prenslığı) tercihlerle göre veya hiçbir sıfat kullanmadan (İsrail Devleti veya Katar Devleti) veya bir ulusal kahramana göndermeyle (Venezüella Bolivarcı Cumhuriyeti) tanımlanabilmektedir.

başkent ile ilgili düzenlemelerde (md. 1 ve 3) "Türkiye Devleti" ifadesi kullanılmasına rağmen, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırma nedenlerinden biri olan "bölünmez bütünlüğe" gönderme yaparken (md. 11), vatandaşlık tanımlanırken (md. 54) veya Cumhurbaşkanı ye-

Anayasası'nın hazırlık çalışmalarına baktığımızda bu sorunun kısıtlı biçimde de olsa gündeme geldiğini görürüz. Anayasa'nın taslağında "Türkiye Devleti" ifadesi geçmektedir. Buna itiraz, Mersin Mebusu Niyazi Bey'den (sonradan Ramazanoğlu soyadını almıştır) gelmiştir.

enaleyh (Türkili) suretinde tashihini teklif ediyorum.⁹

Bu teklif, kabul edilmemiştir. Meclisin çoğunluğu, devletin adının "Türkiye Devleti" olarak tanımlanmasında sorun görmemiştir. Bunun nedenleri üzerine bir açıklama

mininde (md. 96) "Türk devleti" ifadesi geçer. İlginçtir, 1924 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı'nın siyasi temsilci atamasından bahsedilirken kullanılan "Türkiye Cumhuriyeti" ifadesi 1961 Anayasası'nda (md. 97) "Türk devleti" biçimini almıştır. Fakat 1961 Anayasası da çok sayıda maddesinde⁷ Devlet'i "Türkiye Cumhuriyeti" diye nitelendirilmiştir.

Madde gerekçeleri veya yargı kararları incelendiğinde bu terminolojik farklılaşmaya özel bir anlam verilmediği görülmektedir. Tutanaklarda ise konuyla ilgili veriler oldukça sınırlıdır. Örneğin 1924

Niyazi Bey'e göre Devlet'in arazisinin ismi "Türkili"dir. Hükümetin ismi ise "Türkiye" olmalıdır.⁸

Anayasa'nın ilk maddesi bağlamında gündeme gelen bu itiraz, 4'üncü madde sırasında da tekrarlanmıştır:

Efendim kanunun birçok yerinde (Türkiye) kelimesi vardır. Kanunu Esasi Encümeni ile de görüştük. Onlar da bunu kabul ediyorlar. Tebaaya (Türk) dedikten sonra (Türkiye) demek doğru değildir. Esasen (Türkiye) tâbiri İtalyancadan alınmıştır ve Arapça bir kelimedir. Buna hiç mahal yoktur Türk Devleti: Türk tebaası: Türk Büyük Millet Meclisi, hepsi Türk, hepsi müsavidir. Bina-

veya konuyla ilgili başka bir tartışma göremiyoruz.

Bundan başka 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde de konu sınırlı biçimde tartışılmıştır. Tutanaklara bakıldığında, Anayasa Komisyonu sözcüsü Turan Güneş'in, "[milletvekili yemin metninde] Türkiye Devleti biçiminde ifadeye yer verilmesini kabul etmediklerini, bilhassa dış münasebetler bakımından Türk Devletinin denmesinde ufak bir farkın" bulunabileceğini ifade ettiği görülür. Fakat Güneş, bu "ufak fark"ın ne olduğuna açıklık getirmediği için bu söylemden bir anlam çıkaramıyoruz.¹⁰

7 Başlangıç, md. 2, 65, 96, 97, 153, 157, geçici md. 4)

8 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7-I, 16/03/1340, s. 533.

9 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7-I, 16/03/1340, s. 537.

10 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde Anayasa Komisyonu sözcüsü Turan Güneş'in, milletvekili yemin metninde

Bunun dışında, meselenin gündeme geldiği bir diğer bağlam, 1982 Anayasası'nın hazırlık çalışmaları sırasında 1'inci maddede geçen "Türkiye Devleti" ifadesinin "Türk Devleti" olarak değiştirilmesi önerisi olmuştur. Fakat bu öneri üzerine Anayasa'nın 1'nci maddesinin "Atatürk'ün emaneti" olduğu söylenmiş ve bu konuda görüşme yapılmasına dahi izin verilmemiştir.¹¹ Danışma Meclisi, söz konusu öneriyi reddetmiş; maddenin 1923'te kabul edilen formülünü aynen benimsemiştir.

Hâl böyleyken temel hukuk kaynakları uyarınca bu iki kavram arasında bir farkın olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna karşılık, bu kavramın daha Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde dahi bazı riskleri beraberinde getirebileceğini düşünmek ve bu nitelemeden uzak durulmak istendiğini varsaymak tamamen asılsız da değildir. Zira elimizde, yeni Devlet'in kuruluş sürecinde, Kürt ayrılıkçılığının baş gösterme olasılığına binaen Anayasa'yı hazırlayan "kurucu ataların" daha temkinli bir yaklaşımı geliştirdikleri düşüncesini uyandıran bazı veriler bulunmaktadır. (Uslu ve Atekin, 2014, s. 169) Konuyla ilgili araştırma yapan Fatih Sancaktar'a göre "Türk kelimesinin etnik kullanımı dışında genelleyici, kuşatıcı anlama sahip olması bir tartışma/yorum yolunu açmadığı veya Türk kelimesi üzerinden girişilebilecek bir tartışma zeminini kapadığı tahmin edilebilir" (Sancaktar, 2013, s. 142). Ayrıca kaydedilmelidir ki, yeni kurulmakta olan devlet'in dış

politika yönünden Pan-Türkist bir eğilim tercih edilmeyeceği net olduğu için "Türki" veya "Türkistan" gibi alternatifler dışlanmıştı (Turan, 1969, s. 118). Dış politikadaki bu temkinli ve çatışmadan uzak duran tutumun, iç politikada da yeglendiğini düşünmek abes değildir. Fakat bu doğru da olsa Mustafa Kemal'in 1922 ve 1923'teki konuşmalarında "Türk Devleti" ifadesini kullanması ve 1924 Anayasası'nda "Türk Devleti" ifadesine ayrıca yer verilmiş olması, bu iki sözcüğün birbirlerinin yerine kullanmaya başlandığını göstermektedir.

Son olarak bu ikiliğin yerindelığıne gelecek olursak; "Türk Devleti" ifadesinin birkaç noktadan sorunlu olduğunu kaydetmek gerekir. Bu sorunlardan biri "Türk" kavramına dönük süregelen tartışmadan ileri gelir. Bu metinde bunun üzerinde durmayacağız. Fakat ifadenin bundan başka da sorunları vardır. Şöyle ki "Türk" kavramı, içi nasıl doldurulursa doldurulsun bünyesinde "dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse" anlamını da barındırır. Dolayısıyla bu kimselerin hepsini birden kapsayan bir "Türk devleti"ni imlemedikçe bu ifade yanıltıcı olabilir. Bu yanıltma, bu soydaki kişilerin yaşadığı farklı ülkelerdeki farklı devletler için de geçerlidir. Böyle bakılacak olursa Türkmenistan Cumhuriyeti de bir "Türk Devleti"dir. Bu nedenle ifade, nesnel bir açıklama getirmemektedir. Dolayısıyla Anayasa'da yer bulmasında sorun vardır.

II.C) "Türkiye Cumhuriyeti"

Türkiye Devleti ve Türk Devleti ifadelerinden sonra, son olarak Türkiye Cumhuriyeti kavramı üzerinde duralım. Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğunu ortaya koyan nitelemedir. Anayasa'nın kendi isminde, uluslararası sözleşmelerde ve diğer mevzuatta Türkiye Devleti, Türkiye Cumhuriyeti olarak ifade edilmekte ve bu ifade "T.C." diye kısaltılmaktadır. Resmî kurumların hepsinin isminin başında bulunan bu ifade, Devlet'in resmî adıdır.

Adlandırmayla ilgili bu başlıkta bir sonuca ulaşmak gerekirse Anayasa'da da bu kullanımın yeknesaklaşması gerektiğini söyleyebiliriz.¹² Şimdi "Cumhuriyet"in anlamına geçebiliriz.

III) Cumhuriyet'in Anlamı

Cumhuriyet kavramının anlamı, öncelikle etimolojik, tarihsel ve felsefi olarak; sonra ise hukuksal yönünden ele alınabilir.

III.A) Etimolojik Anlamı

Cumhuriyet sözcüğü Türkçede ilk kez 18'inci yüzyılda kullanılmıştır. Sözcük, Arapça "birikme, yığın, birikinti, halk kalabalığı" gibi anlamlar taşıyan "Cumhur" kelimesi ile "-lık/-luk" gibi bir anlam taşıyan "-iyet" eklerinin birleştirilmesi yoluyla türetilmiştir. Sözcük, Türkçede ilk kez "Cumhuriyya" biçimiyle kullanılmış, Arapçaya da Türkçeden geçmişdir.¹³ Hattâ bu düşüncedeki Bernard Lewis'e göre "Batılı liberal ve anayasal fikirlerden esinlenen yeni siyasal literatürde kullanılarak Tür-

"Türkiye Devleti biçiminde ifadeye yer verilmesini kabul etmediklerini, bilhassa dış münasebetler bakımından Türk Devletinin denmesinde ufak bir nüans" bulunabileceğini ifade ettiğini görüyoruz. Fakat sözcü, bundan başka bir açıklamada bulunmamıştır. Bkz. *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, B. 47, 18/04/1961, s. 413.

11 Mahir Canova'nın önergesi için bkz. *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, B.128, 17/08/1982, s. 638.

12 Burada yeri gelmişken şu notu düşmek gerekir. Cumhuriyet sözcüğünün bu şekilde bir devleti nitelediği yerde devlet ifadesine ayrıca yer vermek gereksizdir. Türkiye Cumhuriyeti dendiğinde zaten bir devletin kastedildiği açık olduğu için "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" gibi nitelemelerden kaçınmak gerekir.

13 Araplar antik Yunan'daki Cumhuriyetler için "madina" sözcüğünü kullanmıştır. (Lewis, 1965, s. 594)

kiye'den Araplara, İranlılara, Hintlilere ve diğer halklara yayılmıştır" (Lewis, 2003, s. 594).

XIX. yüzyıl boyunca çeşitli basılı eserlerde takip edebildiğimiz bu sözcük, Şemseddin Sami'nin *Kâmûs-ı Türkî* isimli sözlüğünde "Bir reis-i müntehâbın taht-ı riyâsetinde bulunan heyet" (Sami, 1901, s. 380) diye tanımlanmıştır. Günümüzün Türkçesiyle söylesek "seçilmiş bir reisin başkanlık makamı altında bulunan genel yapı".

Cumhuriyet sözcüğünün anlamsal olarak kökeni Batı'dır. Batı dillerinde bu kavram *republic* (İng.), *république* (Fra.), *Republik* (Alm.) şeklinde ifade edilir. Kavramın bu dillerdeki kökeni Latince'deki *res publica* ifadesine dayanır. *Publica*, "halk" veya "kamu" anlamına gelir. *Res* sözcüğünün anlamı ise biraz daha çetrefillidir. Sözlük anlamı itibarıyla *res*, "işler, olaylar, sorunlar, meseleler" ve hatta "mal, mülk" gibi bir anlam taşımaktadır.¹⁴ Cumhuriyet kuramları konusunda öncü çalışmalarını tanıyan Audier'e göre: *Bir zorba veya bir hizip onun [halkın] çıkarlarına saygılı davranmadığında, 'malî' çalınmış gibidir. Bu metafor [eğretileme], siyasi özgürlük ve res publica'nın yaşam koşulları arasındaki ilişkiyi gösterir. Halk, res'i başkaları tarafından çalındığı takdirde özgür değildir. Dolayısıyla burada halkın malını kullanma hakkı olarak ifade edilmiştir bu sözcük. Bu anlamda res publica bir siyasal meşruluk ölçütüdür (Audier, 2006).*

Bu yanı sıra *res publica* kavramı, halka ait, halk tarafından ve halkın or-

tak yararı için kullanılacak olan şeyler bütünü gibi bir anlam içerir. Bu anlam, bugünkü yaygın ve olağan kullanıma karşılık gelmez. Bu kavramın tarihe ve siyaset felsefesine bakan yönüdür. Bu nedenle öncelikle bu yönün üzerinde durmak anlamlıdır.

III.B) Felsefi Anlamı

Republic sözcüğü Batı'da, Rönesans döneminde Latince *res publica*'dan türetilmiştir. *Res publica* ise eski Yunandaki *politeia* sözcüğüne Romalıların verdiği isimdir. *Politeia*, eski Yunan'da "ortak iyi"yi amaçlayan erdemli yönetimi anlatmaktadır.¹⁵ Bu ise doğa ile uyumlu bir devleti gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan Antik dönemdeki baskın cumhuriyetçi düşünceye göre bir "siyasal hayvan" olarak insanın doğasında, yani varoluşunun temelinde "siyasal katılım" bulunmaktadır. Anılan dönemin düşünürlerine göre cumhuriyet, bu bakımdan

dönemin şehir devletlerinde (polis) "özgür yurttaşlar"ın katılımına dair bir anlam taşır. Bu anlam, cumhuriyet ile "halkın iktidar" anlamına gelen "demokrasi" arasındaki kesimi de imlemektedir. Fakat cumhuriyet, siyasal katılıma işaret etmekle kalmaz, bunun ötesine geçer. Cumhuriyet, birkaç kişinin değil özgür yurttaşların tamamının ortak sorumluluğunda sayılan bir devletin bünyesinde nasıl ve ne amaçla karar alınacağına, karar alma süreçlerinde yurttaşlar arasındaki iletişime, anlaşmazlıkların çözüm usullerine dair de bir anlam içerir.¹⁶ Bu anlam ise bazı etik kabullerle, özellikle Aristoteles tarafından geliştirilen erdem etiği yaklaşımı ile doldurulmuştur.

Aristoteles'e göre insanın doğal olarak yaşamının amacı (*telos*) mutluluk (*eudaimonia*), yani bütünüyle iyi yaşanmış bir hayattır. (Aristoteles, 1997, s. 25-30). Böyle bir

¹⁴ Yunanca, Yunanca "πολιτικός" (*Politikós*) tarihsel olarak "ortak iyi" anlamı taşır.

¹⁵ Platon, *politeia* kavramını genel olarak hükümet, siyasa veya yönetim anlamları taşımaktadır. Aristoteles ise ortak iyi ve erdemli yönetim vurguları ve buna göre kategorileştirme çalışmalarıyla kavrama spesifik bir anlam kazandırmıştır. Bu konuda bkz. (Aristoteles, 2020) ve (Platon, 2022).

¹⁶ Özgürlük vurgusu, kölelerin yönetimde bulunmadığını anlatır. "[U]ygulamada, rastlantısal kölelik, örneğin savaş köleliği kabul edilse de bu zihniyet en azından ilkesel olarak köleliği reddettiğinden ya da kuramsal bir eşitlik ve özgürlüğü savunduğundan, Roma *res publica*'sı Antik Yunan sitesine göre, cumhuriyetin, bugünkü anlamına daha uygun düşüyordu" (Akal, 2002, s. 114).

yaşam ise insanın kendiliğinden sahip olduğu özelliklerin üzerine koyduğu adalet, bilgelik, cesaret ve itidal gibi erdemler yoluyla mükemmelleşmesi (*arete*) ile mümkündür. Erdem, halkın veya yöneticilerin yozlaşması tehlikesinden ötürü kırılabilir bir kavram olduğu için yönetime ilişkin kuralların akla dayanan yasalar yoluyla korunması da ayrıca dikkate alınmıştır. Bu açıdan Antik dönemdeki cumhuriyet, klasik demokrasiden farklı olarak “yasanın egemenliğinin geçerli olduğu öz-yönetim biçimi” olarak ifade edilmektedir (Tunçel, 2010, s. 19).

Cumhuriyete bu anlamındaki vurgu, çok uzun yıllar boyunca, en azından modern düşünceye (16'ncı yüzyıl civarına) kadar, siyasi birliğin dayandığı ve kapsadığı insan topluluğunun üzerindedir. Bu döneme kadar, Hristiyan teolojisinin egemen olduğu dönemde büyük ölçüde silikleşen cumhuriyet düşüncesi, modern dönemde özellikle Machiavelli'nin katkısıyla devlet ile özdeş ama monarşinin zıttı gibi bir anlam kazanmıştır. Antik cumhuriyetçilik fikri özellikle modern dönemin düşünürleri; Montesquieu, Rousseau, Kant, Tocqueville aracılığıyla çağdaş döneme aktarılmıştır.¹⁷

Bu dönemde, antikler ile modernlerin cumhuriyet başlığındaki ortak kesişim noktası her halükârda devlet idaresinin yalnız hükümdara ait olmayıp bütün vatandaşları ilgilendiren bir iş olarak algılanmasıdır. Modern zamanlarda, kent tipi örgütlenmenin yerini ulus-devletlerin, bu nedenle de doğrudan

demokrasinin yerini temsili demokrasinin ve politik anayasacılığın yerini liberal anayasacılığın ve esasen “ortak iyi” yerine “hikmet-i hükümet” fikrinin almasıyla birlikte birçok cumhuriyetçi iddia yerini erkler ayrılığı ve hukuk devleti gibi ilkelere bırakmıştır. Buna rağmen 20'nci yüzyılda liberal devletin ya-

lanmıştır.¹⁸ Biçimsel bir anayasallık görüntüsü arkasında tiranlığa karşı kamusal olanın savunulmasını; biat kültürü üreten bağımlılığa karşı, cemiyet kültürüne dayanan dayanışmayı; yığın olmaya nazaran bir toplum olabilmeyi, temsile nazaran siyasal katılımı bünyesinde taşıyan bu siyasal düşünce akımı, özgün

şadığı krizler karşısında cumhuriyetçilik, bir yanda Skinner ve Pettit, diğer yanda Arendt ve Sennett gibi düşünürler kanalıyla liberalizme karşı toplumu; sosyalizme karşı bireyin özgürlüğünü savunan bir siyasal akım olarak yeniden can-

bir özgürlük anlayışını da türetmiştir. Örneğin Skinner'e göre liberalizmin özgürlük anlayışı, “müdahalesizlik olarak özgürlük” anlamına gelir. Bu, bir köle sahibinin köleye müdahale etmemesine benzeyen bir özgürlük anlayışıdır. Oysa bir

17 Bu aktarımda Cumhuriyet, yönetim biçimlerinden biridir. Montesquieu'ya göre Cumhuriyet, yasaya dayanan iki (diğeri monarşi) yönetimden biridir ve terör yönetimi anlamında despotluğun karşıtıdır. Montesquieu'da (ve bir ölçüde Kant'ta) Cumhuriyet, monarşinin zıttı olmaktan çok onunla ilişkili ve benzer kategoride yer alır. Monarşi ile Cumhuriyet'in teorik ayrımının kökü büyük ölçüde Machiavelli'ye dayanır fakat bu teorinin pratiği Fransız ve Amerikan devrimleri ile tezahür etmiştir (Vilain, 2015, s. 50-51).

18 Skinner ve Petit aristokratik bir cumhuriyetçiliği savundukları için neo-Roma ekolu olarak görülürken; Arendt ve Sennett gibi isimler ise demokratik bir cumhuriyetçiliği savunmalarından ötürü neo-Atina ekolu olarak ifade edilebilirler (bkz. Pettit, 1998; Skinner, 2018; Arendt, 1951; Sennett, 2023).

de “tahakkümsüzlük olarak özgürlük”ten bahsedilebilir. Bu ise kölenin köle olmaktan çıkması ve sahibi ile eşit hâle gelmesini ifade eder. Böylesi bir özgürlük veya özgürleşme ise kölenin siyasal olana eşit katılımı ile mümkündür. Bu nedenle cumhuriyetin, “cumhuriyetçi” olması için, tek kişinin sözünün

küme karşı çıkan feministlerin ve hatta antroposen tahakküme karşı çıkan ekolojistlerin cumhuriyetçi özgürlük dilini kullandığını ama bu dilin hâkim liberal söyleme nazaran tâli kaldığını tespit eden Philip Pettit, özgürlük sorununu ele alırken merceği büyütmemizi ve sınıfsal, kültürel veya cinsel yönden ege-men olana boyun eğmek zorunda olmayan, toplumsal olarak başkalarına (örn. çıkar ağlarına, cemaatlere) tâbi kılınmayan ve kimse-nin kimsenin ipoteği altına girmediği bir ideali akılda tutmamızı önerir.

Keza Arendt veya Senett gibi isimlerle anılan ekölün, cumhuriyet kavramına katılımcı bir anlam yüklediğini de kaydetmek gerekir. Bu bakımdan Atina Cumhuriyeti özellikle ilham vericidir. Anılan bağlamda cumhuriyet, özgür yurttaşların her türlü kararın alınmasında doğrudan demokrasi aracılığıyla söz sahibi olduğu bir yönetimdir. Bu yönetim düzeninde özgürlük kavramı da özgürlüğün sınırlarının nerede bittiği kararının parçası olan, yani katıldığı denli sözün sahibi olan yurttaş-

lara özgü bir kavram olarak algılanmıştır. Bu bağlamda cumhuriyetçi özgürlük, özgürlüğün alanının belirlenmesinde kolektif olarak karar alan yurttaşların tasarrufuna tabi aktif bir anlam taşımaktadır.

Tekrara düşmek pahasına, bu başlığa dayalı bir çıkarım yapmak gerekirse siyaset felsefesinde cumhuriyetçilik, liberalizm ile ortak paydaları olan fakat çoğu kez ona

alternatif bir siyasal düşünce akımıdır. Bu siyasal akım, tarihsel ve felsefi olarak kendisiyle birlikte düşünüle gelen bir kavramlar setinden ayrı ele alınamaz. Bunlar; tabiiyete ve cemaat bağımlılıklarına karşı öncelikle birey olmayı içeren, fakat bu birey kavramını bencil ve atomize değil, kamusal kılan “eşit yurttaşlık”; yurttaşların bir arada yaşamalarını sağlamak adına onlar için bazı toplumsal sorumluluklar getiren “ortak yarar”, ortak yararın içini dolduran “erdemlilik”; sadece müdahaleden varestede olmayı değil, aynı zamanda tek adam yönetimlerinden statü itibarıyla azade olmayı anlatan “özgürlük”; özgürlüğün düşmanı olan keyfiliğe karşı bir güvence olarak “yasaya dayalı dengeli yönetim” ve bu yönetimi halka dayalı bir özyönetime dönüştüren “siyasal katılım” kavramlarıdır. Türkiye’de Atatürk ilkelerinden biri olarak (sözcüğün bu anlamıyla) cumhuriyetçilik, her ne kadar Rousseau’dan mülhem böylesi nüveler (örn. özel çıkarlarının peşindeki bireylere nazaran ortak iyiyi ve kamu çıkarını tikel çıkarların üzerine koyan yurttaş erdemine; akılcılığa yapılan vurgu uyarınca çoğulculuğa karşı tekçi/ulusal kültüre gönderme yapılman üniterlik ve merkezîyetçilik) taşıyorsa da bu yaklaşım ile günümüz cumhuriyetçi düşüncesi arasında genişçe bir açığı bulunmaktadır.¹⁹

geçmemesi (yani yasaya dayalı yönetimde siyasal katılımın güçlendirilmesi), medeni erdem için medeni bir etkileşimin gelişmesi (örgütlülüğün, ifade özgürlüğünün veya bilgi edinme hakkının güçlendirilmesi) ve eşitlik idealinin canlı tutulması gerekmektedir. Pettit, *Cumhuriyetçilik* (1998) kitabında, günümüzde kapitalist tahakküme karşı çıkan sosyalistlerin, patriarkal tahak-

19 Cumhuriyetçiliğin bu merkezîyetçi özellikleri konusunda bkz. (Debray, 1990, s. 19). Gerçekte Türkiye’de siyaset felsefesindeki öz anlamıyla yaygın bir cumhuriyetçilik akımı yoktur. Bu oldukça önemli bir eksiklik. Bu eksikliğe karşı dikkate değer bir arayışın ürünü olarak (bkz. Büyükokutan, 2018).

Siyaset Felsefesinde Özgürlük Düzeni Olarak Cumhuriyet		
Liberal Özgürlük	Cumhuriyetçi Özgürlük (Roma'dan Esinlenen)	Cumhuriyetçi Özgürlük (Atina'dan Esinlenen)
Müdahale yoksa özgürlük var	Tahakküm yoksa özgürlük var	Katılım varsa özgürlük var

III.C) Tarihsel Anlamı

Cumhuriyet sözcüğünün dünyadaki tarihsel anlamının üzerinde durmak bu çalışmanın kapsamını aşacağı için bunun Türkiye'de tarihiyle sınırlamak ve özellikle Cumhuriyet'i ilan edenleri neyi niyet ettiğine odaklanmak anlamlı olabilir.

III.C.i) Cumhuriyet'in İlanı Kurucu muydu Bildirici mi?

Böyle bakıldığında 29 Ekim 1923 tarihi önem taşır. Bu tarih bir anayasa değişikliği tarihidir. 1921 Anayasası'nda yapılan bu değişiklik 364 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir. Değişikliği Meclis'e getiren Anayasa Komisyonu, Mentеше Milletvekili Yunus Nadi (Abaloğlu), Gelibolu Milletvekili Celal Nuri (İleri), Dersim Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel), Konya Milletvekili Refik (Koraltan), İzmit Milletvekili İbrahim Süreyya (Yiğit), Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan), Muş Milletvekili İlyas Sami (Muş) ve Antalya Milletvekili Mehmet Rasih (Kaplan)'dan oluşur.²⁰

Yurdun dört bir yanından gelen milletvekillerinin hazırladığı bu değişiklik kanununun adı şöyledir: "Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun". Günümüz Türkçesiyle söy-

lersek: "Anayasa'nın Bazı Maddelerinin Açıklanarak Değiştirilmesine İlişkin Kanun".

Bu Kanun'un adındaki "tavzihan" ifadesi önemlidir. Şöyle ki Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın *Nutuk*'ta dile getirdiği gibi ve anayasa değişikliğini Meclis'e taşıyanların de savunduğu üzere; Türkiye, 23 Nisan 1920'de "egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu"nun örgütlü olarak ilan edildiği andan itibaren zaten bir cumhuriyettir. 29 Ekim 1923'te kabul edilen bu kanun sadece "malumun ilanı" anlamına gelir veya hukuksal açıdan söylersek bu kanun, "kurucu" değil, "bildirici" nitelik taşır.

Anayasa Komisyonu'nun başkanı olan ve sonradan *Cumhuriyet Gazetesi*'ni de kuracak olan Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey'in şu sözleri bunu doğrulamaktadır:

Anayasa Komisyonumuz, ivedilikle şimdilik bazı maddelerin açıklama ve değişikliğini sunup teklif ediyor. Bunlardan birincisi: TBMM Hükümeti'nin sahip olduğu uluslararası unvanın belirlenmesinden ibarettir. Aslında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ifadesi, Anayasa itibarıyla hiç eksik değildir. Fakat uluslararası milletlerin bilinen ve şu veya bu şekilde alışlagelen unvanlarından birini alması gerekir. TBMM, bu kanunun birinci maddesiyle, egemenliği kayıtsız şartsız millete vermesi ve kaderini bizzat milletin idare etmesi için bir hükümet şekli ilan etmiş ve onun için yaşamakta bulunmuştur. Biliyorsunuz ki, bu hükümet şeklinin adı Cumhuriyet usulüdür. Dolayısıyla dünyada, uluslararası hayatımızda unvanı doğru biçimde almak gereği hissederek bu maddenin içinde zaten var olan Cumhuriyet usulünü, Anayasa'nın birinci maddesine bir fıkra ile ilave ediyoruz.²¹

Konuyla ilgili söz alan, bugün İzmir'in köklü futbol kulübü Altay'ın da kurucularından olan Saruhan Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey de bu durumu şu sözlerle onaylamaktadır:

Arkadaşlar! memleketin etrafını saran bütün bu felaket fırtınaları içinde bu yeni devlet kurulurken yalnız bir tek amaç vardı. O da memleketi çiğneyen, ezen düşmanı kovmak ve saldırılarını sonlandırmak ve güzel memleketi onun zehirli pençesinden kurtarmak... Bu kutsal amacın karşısında, kuşkusuz hükümet biçimi söz konusu edilemezdi. Bu amacın karşısında hükümet biçimini düşünme olanağı yoktu. Amacı gözden çıkarıp tartışmak olanaklı değildi. Onun için milletin doğrudan doğruya hâkimiyetine, kaderini kendi eline aldığı ilan edildi. O ilanın içerdiği anlam kapsamında ordumuz zaferden zafere koştı ve sonunda kutsal amaç elde edildi ve düşman topraklara gömülerek mahvedilerek vatan kurtuldu... Komisyon Başkanı Yunus Nadi Bey arkadaşımızın pek güzel açıkladıkları buyurdıkları üzere zaten var olan ve

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 89.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 91.

kurulu bulunan şekil, cumhuriyetten başka bir şey değildir. Millet, kendi kaderini eline almıştır demek, hiç şüphesiz Cumhuriyetle yönetilir demektir. Bunu, bu kadar açık bir gerçek için itiraf etmekten çekinmek hiç şüphesiz örtülü bir duraksamayı gösterir ve bu örtülü duraksama, daha önceden karakterleri açığa çıkan düşman kütlesinin hırslarını kıskırtır. Buna set çekmek ve bunu anlatmak gerekir ki Türk Milleti bundan sonra başında taç sahibi (tacidar) bir yönetici kabul etmez, Türk Milleti bundan sonra başında hiçbir kişinin hâkimiyetini kabul etmez. Türk Milleti bundan sonra hiçbir kişinin esiri olamaz. Bundan böyle doğrudan doğruya kendisi hâkim, kendisi efendidir. Kaderini kendi elinde tutar. (Alkışlar).²²

Benzer belirlemeyi Konya Milletvekili Eyüp Sabri (Hayırlıoğlu) Bey de yinelemiştir:

Arkadaşlar! Bizim hükümetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Oluştugu günden beri Cumhuriyet olmuştur. Yalnız benden önce söz söyleyen arkadaşlarımızın işaret ettikleri üzere bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmek için unvanını açıkça verememiştir. Bugün tamamen gerçek unvanı alacak zaman gelmiştir bunu vermek gerekir. Dolayısıyla bu kanun bizim esasen meşru ve makul biçimde kurulan ve zaten var olan hükümetimize bir ilmi kıyafet veriyor, giydiriyor; o da 'Cumhuriyet' kelimesidir.²³

Son olarak, kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta 1923'te TBMM'deki bir konuşmaya yaptığı şu göndermeyle söz konusu durumu tüm çıplaklığıyla ortaya koyar: "Hükümet şekillerinin teker teker sayılmasına gerek yoktu. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu

Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin" (Atatürk, 2015, s. 612).

O halde Meclis'teki bu belirlemelerden ve Kanun'un isminden da anlaşılacağı üzere aslında Cumhuriyet, 23 Nisan 1920'de doğmuş, 29 Ekim 1923'te ise doğan çocuğun adı konmuştur. Öte yandan, tutanaklarda görülen şey, Cumhuriyet'in bir sultan, bir tacidar, yani bir tek adam yönetimi olmaktan çıkmayla müjdelenmiş olmasıdır.

III.C.ii) Monarşistlere Karşı Tarihsel Yanıtlar

Bugünlerde son Sultan Vahdettin (VI. Mehmed) ve diğer bazı isimler yeniden itibarlı kılınmak istenmektedir ve bu yöndeki söylemler bilerek sistemli olarak üretilmektedir. Bu durum, Cumhuriyet'in ilanı sırasındaki kurucu ataların sözlerine daha da büyük bir anlam katmaktadır. Örneğin Batı cephesinde, özellikle Balıkesir'de bizzat Kuvayı Milliye saflarında savaşan Vasıf (Çınar) Bey'in bir asır önce dile getirdiği şu sözleri, günümüzdeki monarşist yönelimlere karşı cumhuriyetçi bir yanıtır:

Arkadaşlar dört yıl önce güzel vatanımızın dört tarafı batıyordu. Ülkeyi istila etmek, esir etmek isteyen bu istilacı kuvvet, bu güzel diyarın Batı tarafını, müthiş bir ihtirasla yakıp yıkıyordu. Memleket inliyordu. Herkesin kalbi kan ağlıyordu, yalnız bu yürekler acısı manzara karşısında hissiz kalan ve memlekete karşı hiçbir bağlılık göstermeyen bir şey vardı. O da, saray ve saltanat idi.

O günlerde TBMM'de "saray", "sultan", "saltanat" vb. sözler her geçtiğinde dinleyici sıralarından veya

milletvekillerince beddua okunmasının olağanlığıyla bu sözler, Kırşehir milletvekili Yahya Galip (Kargı) Bey tarafından kesilmiştir: "Allah lanet etsin!"

Vasıf (Çınar) Bey, bu olağan rutinden sonra sözlerine, Meclis'tekilerin hemfikir olduğu şu tespitlerle devam etmiştir:

O saray ve Sultan, kendisine verilen, millet tarafından verilen tahtı kurtarmak için gözünün önünde çiğnenmiş olan namuslar karşısında duyulan çığlıklara karşı kulaklarını tıkamıştı. O Sultan ki; gözünün önünde Kuran'ın, dinin ibadethanelerinin çiğnendiği zaman gözünü kapamıştı, vicdanını tıkamıştı. O Sultan ki; gözünün önce genç Türk kızlarının temizliği parçalanırken kalbi susmuştu. Ancak tahtını kurtarmak, yalnız kendi hayatını kurtarmak için bütün kutsalları feda etmişti. Fakat arkadaşlar! Bu güzel Türk diyarının içinde; ağlayan, inleyen, ezilen bir Türk Milleti vardı. Bu Millet; asırlardan beri tarihte harikalar, övünçler yaratmış ve daima efendi olarak yaşamıştı. Sultan; ona ihanet etmişti. Bu millet, altı asırdan beri kendi görkemini yükseltmek için kanını, canını ve malını verdi. O Sultan ve Saray vermedi. Fakat bunun karşısında milletin imanı sarsılmamıştı, ölmemişti. İmanın doğurduğu kuvvet, o ruhun doğurduğu kuvvet; nihayet Ankara'da biçim verdiği Meclis'in temelini kurdu.²⁴

Vasıf Bey, konuşmasını devamında "yeni devlet" in ne olmadığını, bugüne de gönderme içerecek biçimde şu sözlerle aktarmıştır:

Arkadaşlar! Yeni Türkiye Devleti, herhangi bir kabile komutanının,

²² TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 93.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 92. Bu tür belirlemeler başkaca konuşmalarda da (örn. Antalya milletvekili ve Anayasa Komisyonu üyesi Rasih Bey'in açıklamalarında) geçer.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 92.

herhangi bir kabile başkanının taca kavuşmak için kurduğu bir devlet değildi. Bağımsızlığını kurtarmak isteyen, hür yaşamak isteyen Türk milletinin doğrudan doğruya ruhandan doğan bir devlettir. Türk Milleti, asırlardan beri kendi ruhuna, kendi karakterine uyum sağlayan bir devlete ilk defa kavuşuyor. Bununla daima ferah içinde olacaktır.²⁵

Son olarak konuşmada, gelecekteki saltanatçı tehlikelere de dikkat çekilmiş olması oldukça önemlidir:

Vatan, bugün düşmandan ve düşman istilasından kurtulmuştur. Fakat arkadaşlar unutulmamalıdır ki, onun karşısında yıkılan bir Saray ve o Saray'ın etrafında milletin kanını emen bir zümre vardır. O Saray ve zümre, kendi menfaatleri karşısında vatani düşünmezler. Zaten düşünmediklerini tekrar tekrar kanıtladılar. Onlar, kendi yaşamlarının her şey olduğunu ve hayatları söz konusu olduğunda zamanlarda vatanın, kutsallığın, mabetlerin ve dinin söz konusu olmayacağı acı gerçeklerle gösterebilmişlerdir. Yarın arkadaşlar, sırf kendi menfaatlerini kurtarmak için yine vatandaşlarını unutacaklardır. Memleket endişelerini yine kalplerinden sileceklerdir. Bunun karşısında arkadaşlar! Dün düşmanı denize dökerek orduyu meydana getiren bu milletin tedbir alması ve o milletin evlatlarının da bundan sonra hiçbir kişinin hiçbir taç sahibinin esiri olamayacağını bütün açıklık ve kesinlikle ifade etme zamanı gelmiştir... 'Millet, kendi kaderini kendi elinde bulundurur' demek, kuşkusuz 'Cumhuriyetle yönetilir' demektir. Büyük Meclisinin temsil ettiği Büyük Milletimin özüne, ruhlarının arzu ve isteklerine tercüman olarak haykırıyorum

ve bütün dünyaya ilan ediyorum ki: Bundan sonra bu Devlet'in şekli doğrudan doğruya Cumhuriyet'tir. Millet kendi kaderinin doğrudan doğruya sahibidir. Bunun tersi yönde sefil ve kötü amaçlar besleyen kişiler ve sultancılar (tacidar) bilsinler ki milletin bu sonsuz azmi karşısında daima ölmeye, daima gebermeye mahkûmdurlar!²⁶

Bu sözler Meclis'ten alkışlarla ve bravo sesleriyle olumlu tepkiler almıştır. Hatta görüşmenin devamında duygusal konuşmalar devam etmiştir. Örneğin Anayasa Komisyonu üyesi ve Antalya Milletvekili Mehmet Rasih (Kaplan) Bey ise Cumhuriyet'in, ortadan kaldırdığı saray rejiminin, Meclis'teki milletvekilleri için idam cezası verdiğini hatırlatmış olması ortamdaki duygusal devimini arttırmıştır. Ziyaiye ve İrfaniye medreselerini bitiren ve bu eğitiminden aldığı bilgileri meclisteki görüşmelere sıklıkla yansıtan Rasih (Kaplan) Bey, Cumhuriyet'in ilanının, bu idam fermanına bir yanıt olduğunu şu sözlerle ilan etmiştir:

Muhterem arkadaşlar! bendenizin de dahil olduğu Anayasa Komisyonu'nda bulunan arkadaşlarımızın yüksek huzurunza getirdiği teklif, var olan yönetim şeklimizin belirlenmesi tekrarından başka kalıtsal olarak kendilerinde hak görenlerin açgözlüklerinin sonsuza kadar bu millet tarafından idama mahkûm olduğunun bir daha da Büyük Millet Meclisi'nin kürsüsünde ilan edilmesinden başka bir şey değildir. Arkadaşlar! Bilirsiniz ki Anayasa ile Türk Milleti'nin - Anayasa'yı koymadan önce- devrimi ile kurduğu bu Büyük Millet meclisinin oluşturduğu Devlet, kendi Devleti idi. O Devlet ancak kendi sürüsünü

kendi güdecek, kendi evini kendi idare edecek, kendi mülkünü kendi imar edecek şekilde işi eline almasından başka bir şey değildir.²⁷

Keza Konya milletvekili ve sonradan Demokrat Parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı (1951-1960) yapacak olan Eyüp Sabri (Hayırlıoğlu) Bey'in şu sözleri de bir diğer iyi örnektir:

Efendiler! Millet, kendini bilmeyen bir adam tarafından idare olunamaz. Millet hiçbir zaman kendisiyle temas etmeyen kişilere kaderini veremez. Kafes içerisinde bulunanlar bu milleti idareye yetkili olamaz. Şimdiye kadar bizim canımızı, kanımızı emen hükümdarların hangi birisi geldi de bizim halimizi sordu? Koyununu yayan çobandan haberdar oldu mu? Bunun aksini iddia edebilecek var mıdır? Yoktur efendiler! İddia edemezsiniz. (...) Efendiler! Aciz arkadaşınız bu kelimeye bugün değil, daha okul sıralarında aşık olmuştur. ('Yaşal', 'Allah senin gibi aşıkla arttırsın' sesleri).²⁸

Bu alıntılarının tamamında görülen net bir gerçek vardır: Cumhuriyet; saltanatın, tacidarların yani saray rejiminin reddiyesi üzerine kurulmuştur. Bugün kimi çevreler, saltanat ile Cumhuriyet kadroları arasında bir karşıtlık yokmuş gibi bir algı üretmeye; bu tarihi belirsizleştirerek Cumhuriyet'i değer kaybına uğratmaya çalışıyor olsa da tutanaklar nesnel gerçeği ortaya koymaktadır.

III.D) Hukuksal Anlamı

Son olarak Cumhuriyet kavramının hukuksal anlamını ele almak gerekirse; öncelikle cumhuriyetin, Türkiye'de ve karşılaştırmalı anayasa hukuku literatüründe "geniş

25 TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 93.

26 TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 93.

27 TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 92.

28 TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, 29/10/1339, s. 91.

anlamda” ve “dar anlamda” olmak üzere ikiye ayrıldığını aktarmak gerekir.

III.D.i) Dar Anlamda Cumhuriyet

Cumhuriyet kavramına dar bir anlam vermek, özellikle 19'ncü yüzyılda ve kamu hukukçuları kanalıyla yaygınlaşmıştır. Dar anlamda cumhuriyet, devlet başkanının halktan geldiği, meşruluğunu halktan aldığı ve belirli süre kaydıyla görev yaptığı yönetim biçimidir. Başka bir deyişle Cumhuriyet, gerekli koşulları sağlayan her yurttaşın, süre kaydına tabi olmak ve seçimle iş başına gelmek şartıyla devlet başkanı olabileceği yönetim biçimidir (Morlok ve Michael, 2023, s. 146). Böyle bakıldığında monarşinin zıttıdır.²⁹ 19'ncü yüzyılın sonlarında, bu anlam dairesi içinde kavrama farklı mercaklerden bakılmaya başlanmıştır. Örneğin Kıta Avrupası kamu hukukunun önde gelen ismi Georg Jellinek (1914, s. 710) merceği “devletin en yüksek organları”na çevirmiş ve “devletin en yüksek organı birden fazla kişiden oluşuyorsa cumhuriyet, bu organ tek kişiden oluşuyorsa monarşi vardır” tespitinde bulunmuştur. Bu tanım bir yıllık süre ile iki kişinin devletin

yüksek organı *magistra* makamında görev üstlenildiği Roma'yı da kapsar bir anlam içermiştir. Buna karşılık, dönemin bir başka önemli kamu hukukçusu Leon Duguit ise merceği “görevi gelme yöntemi”ne çevirmiş ve “devlet başkanının göreve geliş usulünün verasete dayanmadığı durumunda monarşi, diğer usullerle gelmesi durumunda ise cumhuriyetin bulunduğunu söylemiştir (akt. Vilain, 2015, s. 50-62). Liberalizmin, devlet yönetiminde tek kişi hâkimiyetini kabul etmeyen dengeli yönetim anlayışı uyarınca “zamanın ruhunu” yakalayan Duguit'in işlevsel tanımı kolaylıkla kabul görmüştür. Öyle ki devlet başkanlarının buldukları makama, miras veya ailesel haklarına dayanarak geldikleri ve dinsel veya geleneksel meşruluk temellerine sahip olduğu” monarşi olmayan bütün yönetimler cumhuriyet olarak kabul edilebilir hâle gelmiştir. Gelgelelim bu işlevsel tanım, bu yolla Antik dönemden beri süregelen değerlerin içinin boşaltıldığı ve Cumhuriyetin anlamının daraldığı bir bağlamda, “seçim” ögesini terk ederek cumhuriyetin demokrasi ile olan bağı koparmış, anlamı iyice daraltarak adeta bir “fosil” hâline

getirmiştir (Isensee, 1991, s. 2). Öyle ki bugün İran İslam Cumhuriyeti gibi İslami totalitarizmin hüküm sürdüğü devletler veya Fiji Adaları Cumhuriyeti gibi devlet başkanının darbe yoluyla iş başına geldiği askeri diktatörlükler de kolaylıkla “cumhuriyet” sıfatını taşıyabilmektedir. Dahası, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti veya Suriye Arap Cumhuriyeti gibi, devlet başkanlığının babadan oğula geçtiği, kâğıt üzerine bir hanedan bulunmasa bile maddi anlamda bir aile hâkimiyetinin hüküm sürdüğü devletler dahi kendilerini “cumhuriyet” olarak nitelendirebilmektedirler.

Türkiye'de de anayasa hukuku literatüründe Cumhuriyeti “fosilleştiren” bu biçimci yaklaşım yaygın olarak benimsenmektedir.³⁰ Anayasa Mahkemesi, 1982 Anayasası döneminde Cumhuriyet ilkesine anlam veren etkili bir karar vermemiş, dolayısıyla bu yaklaşımı zimnen belirlemiş gibidir. Cumhuriyetin böylesi dar bir anlamda kavranması, ifade özgürlüğü, bilgi edinme hakkı, siyasal katılım ve eşitlik gibi hak ve ilkeler ile ilgili davalarda cumhuriyet ilkesinin bir yorum kuralı olarak kullanılmasına engel olmaktadır. Söz konusu yaklaşıma Anayasa'daki “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir” hükmünü, münhasıran yönetim biçimini monarşiye dönüştürme yasağı anlamına indirgemektedir.

Bu dar anlam, hükmün gündeme gelebileceği kapsamı daraltmaktadır. Fakat yine de etkili biçimde kullanılabilir. Örneğin 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği (md. 104/8) uyarınca Cumhurbaşkanı yardımcısının halk tarafından seçilmeyip Cumhurbaşkanı tarafından

²⁹ Fakat monarşilerin Cumhuriyetlere bıraktığı bazı kalıntılar vardır. Örneğin devlet başkanının sorumsuzluğu, af yetkisi ve partiler üstü bir hakem sayılması birer monarşi kalıntısı sayılmalıdır.

³⁰ Genel bir görüntü için (bkz. Gözler, 1998).

atanması öngörülmüştür. Anayasa (md. 106) ayrıca, Cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması veya Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hâllerinde, Cumhurbaşkanı yardımcısının Cumhurbaşkanı'nın yetkileri kullanabileceğini öngörmüştür. Halkın seçmediği bir kişinin yönetimine olanak tanıyan

dan başka, Türk Ceza Kanunu'nun md. 301 hükmünün ilk hâlinde yer alan "Cumhuriyeti aşağılama" suçu, kaçınılmaz olarak Cumhuriyet kavramına bir anlam vermeyi gerektiriyordu. Maddenin gerekçesinde de "Cumhuriyet deyiminden, Türkiye Cumhuriyeti Devleti anlaşılmalıdır." denilerek bu kavramın devlet dışındaki bir anlam taşımamasının önüne set çekiliyor, bu bağlamda da kavrama,

lamı, birazdan ifade edilecek dar anlamının aksine onun "ne olmadığı" ile değil, "ne olduğu" ile ilgilidir. Bu geniş anlam, sözcüğün önceki sayfalarda ifade edilen siyasal ve tarihsel anlamına, hukuk içinde bir yer vermektedir. Cumhuriyetçiliğin beraberinde getirdiği kavram seti, Cumhuriyetin geniş anlamı içinde bazı hukuksal ilkelerde cisimleşmektedir. Bu yaklaşımda

bu düzenlemenin Cumhuriyet ilkesine aykırı olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu dar yoruma rağmen Cumhuriyet ilkesi, Osmanlı Hanedan Em-lakiyle ilgili mülkiyet hakkı ihlali iddialarıyla ilgili olarak anlaşılabilmektedir. Teknik olarak AYM'nin önüne gelmesi güç olsa da bu tür iddialar karşısında Cumhuriyet ilkesi, hanedanın mülklerine el koymasının meşru amacı olacaktır.³¹ Bun-

hak ve özgürlükler lehine bir boyut kazandırılmaktadır.³² Gerçi anılan maddede 2008 yılında yapılan değişiklikte ise "Cumhuriyet" yerine "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" ifadesine yer verilerek bu alandaki tartışma da boşa çıkarılmıştır.

III.D.ii) Geniş Anlamda Cumhuriyet

Cumhuriyetin geniş anlamı, tarihsel ve siyasal anlamına biraz daha yakındır. Cumhuriyetin geniş an-

Cumhuriyet'in bir değerler dizisini ve bir medeniyet modelini temsil ettiği varsayılır. Örneğin Fransa'da bu varsayımdan hareketle Fransız Cumhuriyeti'nin sloganı olan ünlü "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" üçlüsü bu değerlerden sayılır. Bunun hemen ardından halkın egemenliği fikri, yani "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" gelir; Cumhuriyete "köken, ırk veya din ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşların

31 Bu konuda dikkate değerlendirmeler için özellikle bkz. (Öktem, 2014a), (Öktem, 2014b). Monarşinin yıkılışı üzerine hanedan bünyesindeki mülklere dönük müdahalelere İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin bakışı için bkz. Eski Yunan Kralı ve Diğerleri v. Yunanistan, ECtHR, 25701/94, 23/11/2000.

32 Bu konudaki içtihatlar ve değerlendirmeler için bkz. (Sancar, 2006).

kanun önünde eşitliğini" garanti etme görevini verilir ve buna "her inanca" saygı gösterilmesi de eklenir. Bu bağlamda, cumhuriyetçi evrenselcilik, devlet iktidarının sosyal, kültürel, dini ve bölgesel özelliklere karşı tarafsız olma görevi ile karakterize edilir. Cumhuriyetçi evrenselciliğin bir uzantısı olarak laiklik, bunu din alanında örneklendirmektedir. Buna göre, cumhuriyetçi evrenselcilik devletin halkını "bir ve bölünmez" olarak görür. Devletin oluşturduğu bireylerin onur bakımından birbirlerine eşit oldukları ve bu nedenle eşit ve tarafsız muamele görmesi gerektiği hep bu Cumhuriyetçi uygarlık modelinin içinde sayılır (Vilain, 2015, s. 58-59). Yani geniş anlamda cumhuriyet, bu ilkelerin biçimselliğinin ötesinde bunlara maddi bir boyut katan ve demokratik kültürü toplumsal düzene egemen kılan bir çatı gibidir.

Cumhuriyetin geniş anlamda kavranmasının hukuksal da bir bağlamı bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası dönemindeki biden çok kararında Cumhuriyet kavramının, Anayasa'da öngörülen niteliklerinden ayrı düşünülmemeyeceğini söylemiştir. Bu tespit, oldukça önemli hukuksal sonuçlar doğurmuştur. Şöyle ki; 1961 Anayasası, sadece Cumhuriyet ilkesini değiştirilemez kılmaktaydı. Fakat Mahkeme, Cumhuriyet ilkesinin, onun niteliklerinden ayrı düşünülmemeyeceğini; bu nedenle de Anayasa'nın 2'nci maddesindeki "Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve 'Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir" hükmünde yer alan ilkelerin de değiştirilemez olduğunu söylemiştir.

Bu nedenle Anayasa'da yapılan birçok değişikliği, bu "değiştirilemez" sayılan ilkelerin içeriğini boşaltıp boşaltmadığı yönünden de incelemiştir, hatta bu yaklaşımla bazı iptal kararları dahi vermiştir. Mahkeme'ye göre:

Buradaki değişmezlik ilkesinin sadece 'cumhuriyet' sözcüğünü hedef almadığını söylemek bile fazladır. Yani, Anayasada sadece 'cumhuriyet' sözcüğünün değişmezliğini kabul ederek, onun dışındaki bütün ilke ve kuralların değişebileceğini düşünmenin Anayasasının bu ilkesi ile bağdaştırılması mümkün değildir. Zira, (...) değişmezlik ilkesinin amacı (...) ??? başlangıç bölümünde yer alan temel ilkelerle niteliği belirtilmiş, cumhuriyet sözcüğü ile ifade edilen devlet sistemidir.³³

Mahkeme, bir başka kararında da şu şekilde tespitlerde bulunmuştu:

Cumhuriyet denen devlet şekli temel kuruluşları, hak ve ödev kurallarıyla bir ilkeler topluluğudur. Buna göre, devlet biçimini değiştirerek ortadan kaldıran ve onu hukuk alanında yer aldığı ve istendiği biçimde artık işlemeyen duruma sokacak olan bir Anayasa değişikliği yapılmasına olanak düşünülemez. Nitekim, Anayasasının 9. maddesinde yer alan 'Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez' hükmü bu olanaksızlığı çok açık olarak göstermektedir. Böyle bir değişikliğin bir an için teklif edilebileceği ve sonunda yapılabileceği düşünülecek olursa, Anayasanın yerleşmiş düzeninin, değişiklik ölçü ve doğrultusunda ahenği ortadan kalkacak ve sonucunda Devletin niteliği de değişikliğe uğrayacağından artık Anayasa'da tanımlanan ve istenen biçimde işlemesi söz konusu olamayacaktır.³⁴

lanan ve istenen biçimde işlemesi söz konusu olamayacaktır.³⁴

Bu içtihatlar göstermektedir ki Cumhuriyetin geniş anlamı sadece sosyolojik ve teorik bir tartışma değildir, hukuksal da bir boyut içermektedir. Gelgelelim bu yaklaşım 1982 Anayasası döneminde pek karşılık bulmamıştır. Bunda Cumhuriyet ilkesini niteleyen ilkelerin bizzat değiştirilmez kılınmış olmasının katkısı büyüktür.

IV.) Cumhuriyet Sözcüğünün Türkiye'ye Özgü Anlamı

Cumhuriyet sözcüğünün bir de Türkiye'ye özgü anlamı vardır. Bu, karşılaştırmalı literatürdeki geniş anlamın bir tezahürü sayılabilir. Cumhuriyet sözcüğünün Türkiye'ye özgü anlamı özellikle 1961 Anayasası döneminde yargısal olarak da benimsenmiş gibidir.

"Cumhuriyet denen devlet şekli, temel kuruluşları, hak ve ödev kuralları ile bir ilkeler topluluğudur"³⁵ diyen Anayasa Mahkemesi, bu geniş anlamı Türkiye'ye mahsus bir biçimde kavramıştır. Mahkeme'ye göre "Dünya yüzeyine yayılmış ülkelere göz atılacak olursa, adları Cumhuriyet olduğu halde, uyguladıkları rejim bakımından Anayasamızdaki sistem taban tabana zıt düşen pek çok devletlerin bulunduğu görülmektedir".³⁶ Bu nedenle kavrama, Türkiye bağlamında özel bir anlam verilmesi gerekmektedir:

Türkiye Cumhuriyeti, çeşitli görüş, varsayım, yöntem ve ideolojilere dayanarak inceleyip değişik sonuçlara varan Cumhuriyet tanımlarına veya diğer memleketlerde uygulanan Cumhuriyet tiplerine bakarak incelemek ve bir sonuca varmak doğru ve yerinde bir inceleme yön-

33 AYM, E. 1970/1, K. 1970/31, 16/06/1970.

34 AYM, E. 1973/19, 1975/87, 15/04/1975.

35 AYM, E. 1975/167, K. 1976/19, 12/08/1976; AYM, E. 1973/19, K. 1975/87, 26/02/1976.

36 AYM, E. 1976/43, K. 1977/4, 27/01/1977.

temi olamaz.³⁷

Bunun yanı sıra, cumhuriyetin “yurdumuzda siyasal iktidarın bütün öğeleri ile birlikte Ulusa geçişi demek”³⁸ olduğunu söylerken Mahkeme, kavramın Aydınlanmanın getirdiği değerlerle ve semavi olmayan, dünyevi yanına vurgu yapar gibidir. Bu yönüyle Mahkeme’nin, cumhuriyet kavramını “Türk Devrimi”nin önemli ilkeleri olan ulusçuluk ve laiklik ile bağlantılı ve Devrim’in getirdiği kazanımlarla birlikte kavrama eğilimi olduğu hissedilmektedir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 86). Bu anlam, büyük ihtimalle parlamentoyu, bir daha geri dönülemeyecek şekilde sistemin kalbine oturtan, sultanın iktidarı şartlayan ve egemenliğin kaynağı dünyevileştiren 1908 Devrimi ile başlayan ve 1920’den itibaren “ulusal egemenlik” ilkesi ile cisimleşen sekülerleşme/modernleşme/çağdaşlaşma sürecinin kapsayıcı adıdır.³⁹ 1908 Devrimi, açıkça cumhuriyeti getirmese de bu cumhuriyet fikrinin yeşereceği ortamı yaratmış, dolaylı veya “vicdanlarda bir millî sır” olarak üzerine düşünülür hâle getirmiştir.⁴⁰

Bu süreçler açısından Cumhuriyet’in özünde ise tabii ki laiklik ilkesi yatmaktadır. Anayasa Mahkemesinin çeşitli kararlarında ifade ettiği üzere laiklik, “Ortaçağ dogmatizmini yıkarak aklın öncülüğü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışını, uluslaşmanın, bağımsızlığın, ulusal egemenli-

ğin ve insanlık idealinin temeli kılan bir uygar yaşam biçimi”⁴¹, “toplumların düşünsel ve örgütsel evrimlerinin son aşaması”⁴², “egemenliğe, demokrasiyle özgürlüğe ve bilgi bileşimine dayanan toplumsal bir atılım”⁴³, “siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisi”⁴⁴, “Atatürk ilkelerinin en önemlisi”⁴⁵, “çağdaşlaşmayı hızlandıran ve Türk Devrimi’nin kaynağı”⁴⁶ ve de “Cumhuriyetin özü”dür.

Cumhuriyet kavramına, Kemalist devrimler ve özellikle ulusçuluk ve laiklik ile bağlaşıklık şeklinde verilen anlam, sosyolojik olarak da oldukça yaygındır. Öyle ki 2007 yılında milyonlarca kişinin gerçekleştirdiği “Cumhuriyet mitingleri”nde de ve o dönem öne çıkan “Cumhuriyet tehlikede” söyleminde bu yaklaşımın izleri rahatlıkla takip edilebil-

mektedir. Benzer şekilde, 2017 yılındaki anayasa referandumu sürecinde değişikliğin bir tek kişi yönetimi getirdiği ve bu nedenle de aslında bir “rejim değişikliği” anlamına geldiği söylemi de bu yaklaşımın bir tezahürüdür. Fransa’da olduğu gibi Türkiye’de kabul gören bu “Cumhuriyetçi gelenek” istikrarlı biçimde “yazılı olmayan anayasal ilke” kılınamamıştır.

Sonuç

29 Ekim 2023 yılına yaklaştığımız bu günlerde, Cumhuriyet hâlâ en azından kâğıt üzerinde yürürlüktedir. Fakat Cumhuriyet hem özünde yatan felsefe hem de bizzat biçimsel yönleri açısından tehdit altında görünmektedir.

Örneğin Türkiye’ye Cumhuriyetçi özgürlük merceğiyle baktığımızda bazı sorular haklı olarak akla düşmektedir: Bizzat devlet başkanının yetkili makamlara “yeri geldiği zaman koyun mevzuatı bir kenara” telkinlerde bulunduğu, hâkim ve savcılık sınavlarından önce siyasi parti bürolarında listelemelerin yapıldığı, mahkeme kararlarının uygulanmadığı bir yerde yasalı yönetimden bahsedebilir miyiz? Politikanın, kamu kaynaklarını yağmalama ve bal tutup parmak yalama faaliyeti olarak görüldüğü, kolektif eylemden ziyade bencil ve eşitsiz rekabetin geçerli olduğu, kamusal statülere gelmede liyakate nazaran lidere sadakatin esas alındığı bir ortamda erdemini veya ortak iyinin

37 AYM, E. 1973/19, 1975/87, 15/04/1975.

38 AYM, E. 1973/19, 1975/87, 15/04/1975.

39 Çağdaşlaşmanın, modernlik ve sekülerlik ile ilişkisi için (bkz. Berkes, 2023).

40 Millî Sır, *Nutuk*’ta Atatürk’ün Cumhuriyet’in ilanı için kullandığı bir metafordur.

41 AYM, E. 1997/1, (Siyasi Parti Kapatma) K. 1998/1, 16/01/1998.

42 AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07/03/1989.

43 AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07/03/1989.

44 AYM, E. 1999/2, (Siyasi Parti Kapatma) K.2001/2, 22/06/2001; AYM, E. 2008/1, (Siyasi Parti Kapatma) K. 2008/2, 30/07/2008.

45 AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07/03/1989.

46 AYM, E. 1989/1, K. 1989/12, 07/03/1989.

sözünü edebilir miyiz? Demokrasi, dört-beş yılda bir aristokratik temsilcilerin seçilmesi için sandığa gitmeye indirgenmiş; ifade, toplanma ve örgütlenme gibi başlıca özgürlükler dahi rafa kaldırılmışsa orada politik katılımın asgari koşulları var mıdır? Kamusal kararların yasayla değil, tekil kararlarla belirlendiği yerde dengeden bahsedebilir miyiz? Toplumsal hayat, sermaye, din ve cinsiyetçiliğin kısılcasına girmiş; yanaşmacılık, itaat ve sadaka kültürü neredeyse bütün ilişki biçimlerine sirayet etmişse orada gerçek anlamda bir kamu söz konusu olur mu? Eğer bu sorulara olumlu yanıt veremiyorsak, Türkiye'yi hâlâ kavramın öz anlamıyla bir cumhuriyet sayabilir miyiz? Özgürlüğe gelince; tüm yurttaşların iradesinin, kararname rejimi, yargısal tacizler ve sistemli hâle gelen kliyentalist ilişki ağları uyarınca ipotek altında olduğu bir düzen keyfilik düzeni değil midir?

Bir kişinin öğlen beraat edip akşam yeniden gözaltına alındığı bir yerde sorun artık o kişinin değil, toplumun özgür olup olmadığı meselesidir. Zira tek kişi özelinde görünür olan müdahale, nesnel bir tahakküm düzeninin habercisidir. Başka bir deyişle henüz haklarına "müdahale" edilmemiş olanlar bu "tahakküm"den vareste değildir; tahakkümün olduğu yerde de sözcüğün cumhuriyetçi anlamıyla artık hiçbir yurttaş özgür değildir. Bu durumda Cumhuriyet kâğıt üzerindedir ve paradoksal görünse de aslında bir "monarşik Cumhuriyet" vardır.

Fakat bu sorunlara rağmen, yani tüm monarşik ve Cumhuriyet'in özünü zedeleyen (Türkiye özelinde laiklik karşıtı) yönelime rağmen Türkiye'de hâlâ Cumhuriyetçilerin olduğu da bir gerçektir. Bu gerçek, her şeye rağmen umutlu olmaya yetmektedir. Bu umudu canlı tut-

mayı önemsiyoruz. Bu nedenle de 100'üncü yıla ulaşırken, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün (Karahisar Milletvekili Mehmet Emin Yurdakul'un, anayasa değişikliğinin kabulünü kutlamak için sunduğu öneri üzerine) Meclis'te hep bir ağızdan haykırılan şu sözlerle yapmak çok daha büyük anlam barındırdığını düşünüyoruz:

Yaşasın Cumhuriyet!

Yaşasın Cumhuriyet!

Yaşasın Cumhuriyet!⁴⁷

Kaynaklar

Akal, C. B. (2002), "Rousseaucu Cumhuriyet Spinozacı Devlete Karşı". *Toplum ve Bilim*, 92, 105-119.

Arendt, H. (2021) *Totalitarizmin Kaynakları 3 / Totalitarizm* (İ. Serin, çev.). İstanbul: İletişim.

Aristoteles (1997). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, çev.). Ankara: Ayraç.

Aristoteles. (2020). *Politika* (Ö. Orhan, çev.). İstanbul: Pinhan.

Atatürk, M. K. (2015) *Nutuk*. Ankara: Kaynak.

Audier, S. (2006). *Cumhuriyet Kuramları* (İ. Yerguz, çev.). İstanbul: İletişim.

Beriş, H. E. (2004). "Cumhuriyet Reformlarının Yasal Zemini: İnkılâp Kanunları". Bülent Öget Öktem Tanör (haz.) *Tanör Armağanı* (ss. 205-230). İstanbul: Legal.

Büyükokutan, B. (2018). *Medeni Cumhuriyet: Katılımcı Hayatın Sosyolojisi*, İstanbul: KÜV.

Debray, R. (1990). *Biz Cumhuriyeti Çok Sevmiştik*, (M. A. Erkinöz, çev.). İstanbul: BDS.

Duygun, A. M. (2017). "Başkanlık Sistemi Tartışması Bir 'Rejim' Tartışmasıdır: Cumhuriyet Kavramı Doğrultusunda Bir Değerlendirme", *Güncel Hukuk*. Erişim: <https://shorturl.at/hsBO3>

Gözler, K. (1998). "Cumhuriyet ve Mo-

narşi", *Türkiye Günlüğü*, 53, 27-34.

Erişim: www.anayasa.gen.tr/cumhuriyet.htm

Gözler, K. (2021). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin.

Isensee, J. (1981). "Republik- Sinnpotential eines Begriffs", *Juristische Zeitsung.*, 1-4.

Jellinek, G. (1914). *Allgemeine Staatslehre*, Berlin: O. Häring.

Kaboğlu İ.Ö. (2021). *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, İstanbul: Legal.

Lewis, B. (1965). *Demokrasinin Türkiye Serüveni* (H. Aydoğan & E. Ermert, çev.). İstanbul: YKY.

Marlok M. & Michael L. (2013). *Staatsorganisationsrecht*. Baden-Baden: Nomos Verlag.

Berkes, N. (2023). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (A. Kuşay, çev.) İstanbul: YKY.

Öktem, E. (2014a). "Osmanlı Hanedan Emlakinin Hukuki Serüveni: Yurt Dışındaki Mallar", *Güncel Hukuk*, Sayı: 121.

Öktem, E. (2014b), "Osmanlı Hanedan Emlakinin Hukuki Serüveni: Sonuç ve Gözlemler", *Güncel Hukuk*, Sayı: 122.

Pettit, P. (1998). *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi* (A. Yılmaz, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Platon. (2020). *Devlet* (S. Eyuboğlu & M. A. Cimcoz, çev.) İstanbul: İş Bankası.

Polo, M. (2019). *Seyahatname*. İstanbul: Alfa.

Sancaktar, F. M. (2012). "Türk Basınında Yeni 'Türk Devleti'nin İsmi Hakkında Yaşanan Tartışmalar". *Tarih Dergisi*, 56(2), 129-145.

Sancar, T. (2006). *Alenen Tahkir ve Tezyif Suçları*, Ankara: Seçkin.

Sennett, R. (2023). *Kamusal İnsanın Çöküşü* (S. Duran & A. Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Skinner, Q. (2018). *Liberalizmden Önce Özgürlük* (K. Özdil, çev.). İstanbul: İslık.

Şemseddin Sami. (2001). *Kâmûs-ı Türkî*

Osmanlıca – Türkçe Sözlük (Latin Harfleriyle). İstanbul: İdeal Kültür.

Tanör, B. (1995). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Der.

Tanör, B. (2010). *Kuruluş Kurtuluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Timur, T. (2018). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge.

Tounali, H. (1902). *Un Projet D'organisation De La Souveraineté Du Peuple En Turquie: Accompagné D'une Charte*. Paris: Eggimann.

Tunçel, A. (2010). *Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Turan, İ. (1969). *Cumhuriyet Tarihimiz: Temeller, Kuruluş, Milli Devrimler*. İstanbul: Çağlayan.

Turan, Ş. (2020). *Türkiye-İtalya İlişkileri: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*. Ankara: TTK.

Uslu A. & Aytekin A. (2014). "Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında". G. Atılğan ve E. & A Aytekin (haz.), *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. İstanbul: Yordam Kitap.

Vilain, Yoan, (2015). "Verfassungsprinzipien". Marsch, N. & Bilain Y. & Wendel, M. (haz.), *Französisches und Deutsches Verfassungsrecht: Ein Rechtsvergleich*. Berlin: Springer.

Kararlar ve Tutanaklar

AYM, E. 1970/1, K. 1970/31, 16/06/1970.

AYM, E. 1973/19, K. 1975/87, 15/04/1975.

AYM, E. 1973/19, K. 1975/87, 26/02/1976.

AYM, E. 1976/43, K. 1977/4, 27/01/1977.

AYM, E.1989/1, K. 1989/12, 07/03/1989.

AYM, E.1997/1, (Siyasi Parti Kapatma) K. 1998/1, 16/01/1998.

AYM, E.1999/2, (Siyasi Parti Kapatma) K. 2001/2, 22/06/2001

AYM, E. 2008/1, (Siyasi Parti Kapatma) K. 2008/2, 30/07/2008.

Eski Yunan Kralı ve Diğerleri v. Yunanistan, ECtHR, 25701/94, 23/11/2000.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, 16/03/1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 8, 29/10/1339.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, B. 128, 17/08/1982.

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 18/04/1961.